

зібрав нараду університетських працівників, які відповідали за виховну роботу. Найвищою посадовою особою з боку університету на тій нараді був проректор І. Гранчак, який дозволив собі не погодитися з якоюсь тезою представника комісії. Не виключено, що цей епізод зіграв свою негативну стосовно Івана Михайловича роль при вирішенні Міністерством питання про накладення на керівництво університету стягнення за виявлені недоліки

(казали, що в Сімферопольському університеті за результатами аналогічної перевірки та виявлені подібні недоліки до відповідальності було притягнуто не проректора, а ректора).

Переконаний, що і від звільнення Івана Михайловича з посади проректора, і від його переходу на роботу в інший заклад вищої освіти (з невідомих мені причин) наш університет втратив дуже багато.

СТАТТІ

УДК 930.1 (092) Гранчак: 94 (437) «1918»

ІСТОРИК ІВАН ГРАНЧАК ПРО УТВОРЕННЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 1918 РОКУ

Шніцер І. О. (Ужгород)

У статті висвітлено погляди українського історика Івана Гранчака на процес утворення Чехословацької республіки 1918 р. На думку науковця, поява незалежної Чехословаччини мала великий вплив на політичну обстановку в Центральній Європі, а її становлення відбувалося у складних міжнародних обставинах. Перша Чехословацька республіка створила належні умови для внутрішнього розвитку народів, що в ній проживали. В її діях завжди переважали ідеї демократії, гуманізму, доброзичливості. Автор статті доходить висновку про те, що попри певні упущення та прояви різних ідеологічних впливів, Іван Гранчак виконав велику роботу з вивчення історії першої Чехословацької республіки, а його науково-дослідна робота в 1990-х рр. мала значний вплив на розвиток української богемістики та словакістики.

Ключові слова: Іван Гранчак, історик, Чехословацька республіка, Центральна Європа.

Постановка проблеми. Національно-державне відродження слов'янських народів унаслідок Першої світової війни вже не одне десятиліття привертає увагу вітчизняних істориків. Не є винятком і процес утворення першої Чехословацької республіки (далі ЧСР). 2018 р. виповнюється 100 років від дня заснування спільної держави чехів і словаків, яка хоча й проіснувала неповні двадцять років, але її культурно-політична спадщина мала неабиякий вплив на історію народів Центральної Європи.

Метою даної статті є дослідження поглядів українського історика Івана Гранчака на процес утворення Чехословацької республіки 1918 р.

Аналіз останніх досліджень. І. Гранчак належить до когорти провідних істориків України. Нездарма відомості про його наукову діяльність вміщені в бібліографічних довідниках Академії наук СРСР [3] та Інституту історії України НАН України [5].

Різноманітні аспекти наукової та педагогічної діяльності І. Гранчака досліджували Микола Вегеш [1], Ігор Ліхтей [10], Іван Мандрик, Микола Олашин [11] та інші.

Виклад основного матеріалу. Проблеми іс-

торії Чехословацької республіки міжвоєнного часу входили в коло наукових інтересів І. Гранчака. Розробку зазначеної теми науковцем, на нашу думку, умовно можна поділити на два періоди: радянський та часів незалежності України.

Перший період науково-дослідницької роботи І. Гранчака з вивчення історії Чехословаччини міжвоєнного часу припав на 1950-1970-ті рр., тобто на часи, коли визначальний вплив на розвиток історичної науки в Україні мала марксистсько-ленінська теорія класової боротьби. Вважалося, що саме вона допомагає зрозуміти реальний класовий зміст ідеологічної та політичної боротьби в усіх її формах. Концепції про «затухання» класової боротьби, згладжування соціальних суперечностей, створення суспільства «класового миру», втрату робітничим класом розвинених держав революційності тощо розглядалися в СРСР як «буржуазні», «ревізіоністські», «реформістські» теорії, ворожі марксистсько-ленінізму, і, відповідно, переслідувалися. За таких умов науково-дослідна робота істориків обмежувалася колом бажаних тем для вивчення. В результаті, як вірно підмітив сучасний дослідник С. Віднянський, більшість істориків у 1950-1970-х рр. у своїх

статтях, дисертаціях, монографіях «постійно проти когось або проти чогось боролися: або «проти буржуазного ладу, наступу капіталу і підступів світового імперіалізму», або «за встановлення радянської влади і дружбу з першою країною Рад» та «будівництво світлого соціалістичного майбутнього» тощо» [2, с. 168].

І. Гранчак не був винятком. Будучи аспірантом, він працював під керівництвом професора Ф. Шевченка над темою «Боротьба трудящих Чехословаччини проти капіталістичного гніту в період світової економічної кризи 1929-1933 рр.». Написав дисертацію та успішно захистив її в листопаді 1955 р. [11]. Однак зрозумівши, що дослідження радикального руху не дасть бажаних наслідків, науковець на деякий час відійшов від вивчення історії Чехословаччини міжвоєнного періоду. В той же час він виступив співавтором підручника «Історія південних і західних слов'ян» (К., 1966, 1987) та методичних посібників для закладів вищої освіти [4], що свідчило про визнання науково-педагогічною спільнотою його здобутків у вивченні історії країн Центрально-Східної Європи.

Зрозуміло, що епоха, в якій жив і працював учений, наклала відбиток на його праці. Не все написане в 1950-1970-х рр. витримало випробування часом. Однак сучасні дослідники мають змогу відкинути ідеологічні нашарування й узяти на озброєння все позитивне з наукового доробку І. Гранчака 1950-1970-х рр. – великий фактичний матеріал, оригінальні оцінки, дії політиків, відображені в джерелах. Про необхідність критичного переосмислення напрацювань істориків радянської доби писав і сам І. Гранчак [8, с. 24-25].

Новий період у вивченні І. Гранчаком історії Чехословаччини міжвоєнного часу розпочався зі здобуттям Україною незалежності. Саме на ньому хочемо зупинитися детальніше, адже після краху СРСР, а разом із ним і марксистсько-ленінських канонів історіописання, для розвитку науки стала характерною свобода історичної думки. Склалися нові, сприятливі політичні умови для переосмислення попередніх напрацювань у вивченні минулого слов'янства. По суті, це «розв'язало» руки історикам і дало можливість не тільки змінити тематичну спрямованість власних досліджень, але й по-новому поглянути на питання, які, здавалося, вже були добре висвітлені. В останнє десятиріччя ХХ ст. в колі наукових інтересів І. Гранчака опинилися передусім питання, пов'язані з обставинами утворення 1918 р. першої ЧСР.

Зокрема, у своїй статті «Виникнення нових держав у Європі в 1918 році та їх вплив на зміну міжнародних відносин» історик відзначав, що поява незалежної ЧСР мала великий вплив на політичну обстановку в Центральній Європі, а її становлення відбувалося у складних міжнародних обставинах [6, с. 231]. Створення Чехословаччини 1918 р., на

думку І. Гранчака, позитивно вплинуло на долю чеського та словацького народів [7, с. 6-7]. Перший відновив свою державність, чим зробив вагомий внесок у політичну історію Центральної Європи, а другий – визволився від жорстокого національного гніту та насильницької мадяризації й онімечення [7, с. 7].

Вважаємо позитивним той факт, що, досліджуючи становлення Чехословаччини як незалежної держави, І. Гранчак не оминав увагою й проблемні питання в чесько-словацьких відносинах. Він визнавав існування між чеським і словацьким народами «міцних дружніх зв'язків» [7, с. 6], але при цьому констатував відсутність рівноправності у спільній державі. Як писав історик у статті «Утворення Чехословаччини та її вплив на долю народів Центральної Європи», недоліком молодого держави було те, що празькі урядовці, посівши всі ключові посади в республіці, проводили щодо словаків політику дискримінації [7, с. 7]. Саме це, на його думку, з часом привело до наростання чесько-словацьких суперечностей і занепаду першої ЧСР.

Варто наголосити на цьому висновку І. Гранчака, адже в радянські часи історики не тільки не визнавали проблем у чесько-словацьких відносинах, але й трактували словацький автономістський рух на чолі з Андрієм Глінкою як прояв сепаратизму. І. Гранчак на початку 1990-х рр. був одним із перших істориків в Україні, хто визнав гостроту чесько-словацьких суперечностей у першій Чехословацькій республіці та заявив, що боротьба за рівноправність чехів і словаків була «стрижнем політичного життя» першої ЧСР [7, с. 7].

Досліджуючи історію створення першої ЧСР, історик не міг оминати увагою і процес входження до її складу нашого краю. І. Гранчак писав, що реальних шансів на возз'єднання Закарпаття з Україною ні 1918 р., ні 1919 р. не було [7, с. 8]. І саме за таких умов з'явилася альтернатива – приєднати Карпатську Русь до новоствореної Чехословацької держави. Науковець відзначав, що подібний план з'явився не на голому підґрунті, оскільки проблемою русинів Угорщини наприкінці Першої світової війни активно займався Т. Масарик. Саме з цих причин, на думку історика, орієнтація на Прагу взяла верх, і 8 травня 1919 р. в Ужгороді було схвалено рішення Центральної Руської ради про приєднання Закарпаття на правах автономії до Чехословаччини.

І. Гранчак підкреслював, що 1919 р. відбулося не насильницьке воєнне загарбання Закарпаття, а його включення до складу новоствореної держави за рішенням Паризької мирної конференції [7, с. 9]. У складі ЧСР наш край, на думку історика, «пережив немало тяжких моментів, але незаперечним є і його успіх в утвердженні демократизму, принципів європейського життя» [7, с. 18].

Згідно з поглядами І. Гранчака, входження Закарпаття до складу першої ЧСР вирішило кілька

складних питань історії Центральної Європи. Насамперед, було покладено кінець багатовіковій політиці мадяризації та онімечення русинів Закарпаття [7, с. 9]. Крім того, молодій державі було відкрито шлях на зближення з Румунією, а через неї і з Югославією [7, с. 9]. Саме ці три країни і стали гарантами стабільності та недоторканості кордонів у Центральній Європі після Першої світової війни.

Відзначимо, що у 1990-х рр. І. Гранчак досліджував також взаємини нашого краю зі Східною Словаччиною [9]. Однак у статті «Східна Словаччина і Закарпаття: розвиток взаємин» відчувається потужний вплив його попередніх напрацювань у вивченні історії Чехословаччини, тому й акцент у дослідженні робиться на «спільній революційній боротьбі трудящих Східно-Словацького краю Словаччини і Закарпатської області України проти класового гноблення» [9, с. 55].

Серед народів, які 1918 р. увійшли до складу Чехословаччини, були й німці. Досліджуючи історію утворення ЧСР, І. Гранчак не міг оминати увагою дане питання. Він відзначав, що німецьке населення територій ЧСР після розпаду Австро-Угорської монархії виступало за входження до складу Веймарської республіки або Австрії. В той час практично не було німецьких поселень, жителі яких вітали би створення незалежної Чехословаччини і бажали жити в ній [7, с. 10]. Історик підкреслював, що серед керівників новоствореної Чехословаччини не було єдиної точки зору на проблему належності територій із компактним проживанням німців: Т. Масарик та Е. Бенеш відстоювали необхідність їх збереження за ЧСР, Ф. Соукуп і К. Клофач закликали до порозуміння з німцями й готові були відмовитися від цих земель. Зрештою, геополітичні підсумки Першої світової війни дозволили заселені німцями території Західної і Північної Чехії включити до складу Чехословаччини [7, с. 11]. І. Гранчак справедливо відзначав, що в першій ЧСР були створені «досить сприятливі умови для... національного розвитку <німців>» [7, с. 12]. Попри це німецьке питання стало, на думку вченого, чи не найбільшою внутрішньополітичною проблемою держави, яка привела до її кризи 1938-1939 рр. [7, с. 13].

Загальновідомим фактом є те, що в домюнхенській республіці проживало 800 тис. угорців. І. Гранчак відзначав, що входження заселених угорцями територій Південної Словаччини до складу ЧСР трактувалося Будапештом як пошматування «єдиного тіла угорської нації», а угорські шовіністи використовували цей факт для поширення іреденти. Угорський фактор, на думку вченого, посилював загострення відносин між країнами Центральної Європи [7, с. 14].

Важливим в утворенні Чехословацької республіки був і польський фактор. У статті «Утворення Чехословаччини та її вплив на долю народів

Центральної Європи» І. Гранчак підкреслював, що поляки компактно проживали в Тешинській області, яку за підсумками Першої світової війни було поділено між Польщею та Чехословаччиною [7, с. 14]. Празький уряд, на думку історика, мало робив для задоволення національних інтересів поляків. Цим користалися польські політики, які нападали на Чехословаччину «за порушення людських прав поляків» [7, с. 15], а згодом Польща також взяла участь у поділі Чехословаччини.

Позитивно, що у своїх працях І. Гранчак не оминув увагою проблему формування кордонів Чехословацької республіки. Ним було вірно підмічено, що празькі дипломати домагалися збереження «кордонів Чеської корони» часів середньовіччя. Така позиція не могла не викликати протидію з боку сусідів ЧСР, передусім Польщі та Угорщини. Окремо дослідник охарактеризував процес підписання Сен-Жерменського мирного договору з Австрією, який змусив Відень визнати проблеми німців Богемії та Моравії внутрішньою справою Чехословаччини. Загалом І. Гранчак констатував, що Чехословаччині в 1918-1919 рр. вдалося вирішити свої міжнародні проблеми й визначити кордони головним чином через підтримку Антанти. Саме завдяки їй першу ЧСР було визнано європейською спільнотою як суверенну державу.

Заслуговує на увагу й висновок історика про те, що перша ЧСР, на відміну від Польщі та Угорщини, проводила переважно миролюбну політику [6, с. 232]. Її поява 1918 р. стала важливим фактором миру і стабільності в Центральній Європі.

Важливим є й інший висновок І. Гранчака про те, що перша ЧСР створила кращі умови для внутрішнього розвитку її народів. Попри наявні помилки й недоліки, в її діях переважали ідеї демократії, гуманізму, доброзичливості. І саме цим, на думку історика, вона й завоювала авторитет у народів Європи [7, с. 17].

Висновки. Таким чином, попри певні упущення та прояви різних ідеологічних впливів, І. Гранчак виконав велику роботу з вивчення історії першої Чехословацької республіки. У 1990-х рр. він акцентував увагу на дослідженні обставин її утворення 1918 р., її місця й ролі в системі міжнародних відносин міжвоєнного часу. Не менш важливим є також те, що І. Гранчак започаткував в Ужгородському державному університеті дослідження проблем історії Чехословаччини новітнього часу. Доказом цьому є не тільки захищені докторські та кандидатські дисертації, але й низка монографій і сотні публікацій з історії чеського та словацького народів. Історію Чехословаччини досліджували й досліджують Іван Вовканич, Юрій Бисага, Володимир Приходько, Ігор Ліхтей та інші. Монографію І. Вовканича «Чехословаччина в 1945-1948 роках. Нариси перехідного періоду» напрямку присвячено «пам'яті Вчителя, Вченого-слависта, професора,

доктора історичних наук Івана Михайловича Гранчака». Загалом можна констатувати, що наукова діяльність І. Гранчака в 1990-х рр. справила значний

вплив на розвиток української богемістики та словакістики, відновлення і налагодження дослідницького життя в умовах незалежності України.

1. Вегеш М. М. Іван Гранчак про історичну науку / М. М. Вегеш // Історія і політика: В 4-х т. – Ужгород, 2005. – Т. 3. – С. 17-38.
2. Віднянський С. В. Стан, проблеми та перспективи досліджень зі всесвітньої історії в Україні / С. В. Віднянський // Український історичний журнал. – 2010. – № 5. – С. 166-179.
3. Гранчак Іван Михайлович // Історики-слависти ССРСР: Библиографический справочник / Академия наук ССРСР; Отв. ред. В. А. Дяков. – М.: Наука, 1981. – С. 65.
4. Гранчак Іван Михайлович // Історики України (матеріали до бібліографії). Офіційний сайт Інституту історії України Національної академії наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
5. Гранчак Іван Михайлович // Українські історики ХХ ст.: Бібліогр. довідник / Серія: «Українські історики». – Вип. 2 / Гол. ред. В. А. Смолій. – К., Львів: Ін-т історії України НАН України, 2003. – Ч. 1. – С. 72.
6. Гранчак І. М. Виникнення нових держав у Європі в 1918 році та їх вплив на зміну міжнародних відносин / І. М. Гранчак // *Stredoeurópske národy na krížovatkách novodobých dejín. 1848-1918.* – Prešov; Bratislava; Wien: Universum, 1999. – С. 226-235.
7. Гранчак І. М. Утворення Чехословаччини та її вплив на долю народів Центральної Європи / І. М. Гранчак // Закарпаття в складі Чехословаччини: проблеми відродження і національного розвитку: Доповіді наукового семінару, присвяченого 80-й річниці утворення Чехословаччини (Ужгород, 28 жовтня 1998 р.) / Ужгород. держ. ун-т, Іст. ф-т, Ін-т карпатознавства, Ужгород. держ. ін-т інформатики, економіки і права, Закарпат. регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України; Редкол.: І. М. Гранчак (відп. ред.) та ін. – Ужгород: Патент, 1999. – С. 3-20.
8. Гранчак І. М. Місце і роль країн Центральної та Південно-Східної Європи в історії континенту: аспекти української історіографії новітнього часу / І. М. Гранчак, В. П. Приходько // Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи: Доповіді та повідомлення наукової конференції, присвяченої 70-річчю доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України Гранчака Івана Михайловича (7 жовтня 1997 р.) / Управління освіти Закарпат. ОДА, Ужгород. держ. ун-т, Ужгород. держ. ін-т інформатики, економіки і права, Закарпат. регіон. центр соціально-економ. і гуманітарних досліджень НАН України; Редкол.: М. О. Лендьел (відп. ред.) та ін. – Ужгород: Патент, 1998. – С. 3-31.
9. Гранчак І. М. Східна Словаччина і Закарпаття: розвиток взаємин (1918-1998) / І. М. Гранчак, В. П. Приходько // Закарпаття в складі Чехословаччини: проблеми відродження і національного розвитку: Доповіді наукового семінару, присвяченого 80-й річниці утворення Чехословаччини (Ужгород, 28 жовтня 1998 р.) / Ужгород. держ. ун-т, Іст. ф-т, Ін-т карпатознавства, Ужгород. держ. ін-т інформатики, економіки і права, Закарпат. регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України; Редкол.: І. М. Гранчак (відп. ред.) та ін. – Ужгород: Патент, 1999. – С. 54-73.
10. Ліхтей І. М. Історія країн Центральної Європи (Словаччина, Чехія, Угорщина) в працях професора Івана Гранчака / І. М. Ліхтей // Професор Іван Гранчак: (До 70-річчя від дня народження) / Упоряд.: М. І. Зимомря. – Ужгород: Патент, 1997. – С. 37-55.
11. Мандрик І. О. Патріарху закарпатської історичної науки професору Івану Гранчаку виповнилося би 90 / І. О. Мандрик, М. В. Олашин // Новини Закарпаття. – 2017. – 7 жовтня.

РЕЗЮМЕ

ИСТОРИК ИВАН ГРАНЧАК ОБ ОБРАЗОВАНИИ ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ В 1918 ГОДУ

Шницер И. Е. (Ужгород)

В статье освещены взгляды украинского историка Ивана Гранчака на процесс образования Чехословацкой республики в 1918 г. По мнению ученого, появление независимой Чехословакии имело большое влияние на политическую обстановку в Центральной Европе, а ее становление происходило в сложных международных обстоятельствах. Первая Чехословацкая республика создала необходимые условия для внутреннего развития проживавших в ней народов. В ее действиях всегда преобладали идеи демократии, гуманизма, доброжелательности. Автор статьи приходит к выводу о том, что, несмотря на определенные упущения и проявления различных идеологических влияний, Иван Гранчак выполнил большую работу по изучению истории первой Чехословацкой республики, а его научно-исследовательская работа в 1990-х гг. оказала значительное влияние на развитие украинской богемистики и словакистики.